

BOLALARDA TABIATGA DOIR TASAVVUR VA TUSHUNCHALARNI SHAKLLANISHI

Hamroqulova Dilnavoz Fayzievna
University of science and technologies
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Bugungi kunda farzandlarimizning ongi shakllanadigan maktab yoshigacha bo'lgan davrda ota-bobolarimizdan qolgan urf-odatlar, go'zal qadriyatlar va zamonaviy tarbiya usullariga amal qilgan holda tarbiyalash, ularni ko'z o'ngida ochilayotgan dunyo mu'jizalari bilan tanishtirib borish barcha ota-onalar va tarbiyachilarimizning asosiy vazifasi bo'lmog'i kerak. O'zbekiston kelajagi poydevori bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishda bolalarida tabiatga doir tasavvur va tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Chunki, tabiatga mehr-muhabbat bu, eng avvalo, o'z halqi va Vataniga bo'lgan sadoqatdir. Insonning buyuk kelajakka bo'lgan intilishlari tabiat va jamiyatga bo'lgan mehr-muhabbatidan boshlanadi. Bolalarda tabiatga oid bilimlar birdaniga faqulodda paydo bo'lmaydi. Ular dastlab, tabiatga doir tasavvur va tushunchalar shaklida vujudga kelib asta-sekin o'sib rivojlanib boradigan murakkab ruhiy jarayondir. Bolalarda tabiat to'g'risidagi real tasavvur tushunchalarni hosil bo'lishi uchun ularda tabiatga qiziqish va ijobiy munosabat ona yerga muhabbat vatanparvarlik, mehnatsevarlik sifatlarini o'stirish zarur. Bular o'z navbatida tabiatni muhofaza qilish tabiat boyliklaridan ehtiyotlik bilan tejab foydalanish madaniyatini taqoza qiladi. Tabiatni o'rganish kuzatishlar asosida olib boriladi. Bola atrofidagi olam, tabiat xodisalarini qiziqish bilan kuzatadi, har bir narsani chuqurroq bilib olishga intiladi, u haqida so'zlab beradi. Bu jarayonda yangi tasavvur va tushunchalar hosil bo'ladi, nutqi o'sadi, tafakkuri rivojlanadi. Kuzatishlar natijasida bolalar tabiat xodisalari, ulardagi o'xshashlik va tafovutlarni bilib oladi, fikrlash natijasida tushunchalar vujudga keladi.

Tabiatga nisbatan - aqliy, estetik munosabatlar - bola tomonidan o'zlashtirilayotgan bilimlarning mazmuni bilan yaqindan bog'liqdir. Tabiat bilan tanishtirish mazmuni bilan bog'liq bo'lgan bilim tabiatda bolalar faoliyatini va ularning o'zini tuta bila olishi, intizomini boshqarib turadi va maqsad sari yo'naltiradi. Tabiatga bo'lgan munosabatni shakllantirishda bolalar idrokiga yetarli darajada yetib boruvchi tabiat qonunlari bo'yicha bilim alohida o'rin egallaydi. Tabiatga nisbatan bo'lgan munosabatni rivojlantirish, (mashg'ulot, ekskursiya, sayr qilish kabi hayotiy vaziyat) bolaning ma'naviy-ijobiy, ruhiy kechinmalariga asoslangan pedagogik jarayonni tashkil qilish bilan yaqindan bog'liqdir. Tarbiyachi bolada tirik jonga nisbatan achinish, uni asrab-avaylash, jonli tabiat bilan uchrashganda undan bahra olish, quvonish, hayron bo'lish, o'zining qilgan ishidan mag'rurlanish, qoniqish hissini uyg'ota bilish kerak. Bolalarga tabiat bilan muloqotda bo'lganda o'z tengdoshlari va kattalar qilgan ishlarni baholashni o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Tabiat bilan tanishtirish tarbiyada pedagogik jarayon oldida turgan barcha vazifalar umumlashtirilgan holda yechilishi talab

qilinadi. Tabiat bilan tanishtirish tarbiya vazifalari bu sohada faoliyat ko'rsatishga tayyor sharoitda amalga oshirilishi mumkin. Tabiat bilan tanishtirish bo'yicha bilimlarni tanlab olishda ilmiylik prinsipi asosiy hisoblanadi. Pedagogik madaniyatning asosini bolalar tomonidan jonli va jonsiz tabiatning o'zaro bog'liqligi va ularning bir butunligini tushunish tashkil qiladi. Jonsiz tabiat tirik organizmning ehtiyojini qondiruvchi manba tarzida namoyon bo'ladi. Masalan, baliqlar suvda hayot kechirishga moslashganlar, suv ularning shakliy tuzilishi va hayot kechirish tarzini ochib beradi. Tuzilgan dasturlarda hayot kechirish muhiti, tirik organizm yilning mavsumlariga moslashishini o'rganuvchi bilimlarning mavjudligini ko'zda tutishi lozim. Organizm bir-biri bilan o'zaro bog'liqdir, bir organizm ikkinchi organizm hisobiga hayot kechiradi. Hozirgi vaqtda bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarda tabiat bilan insonning bir butun ekanligini oldinga suruvchi g'oya to'liq holda ochib berilishi kerak. Inson jonzot sifatida yashayotgan muhit bilan chambarchas bog'liq holda, tabiat va insonning o'zaro harakatlari insonning atrof-muhitga va tabiatning insonga ta'sirida namoyon bo'ladi. Inson o'z hatti-harakatini yuksak rivojlangan ongi orqali boshqara oladigan, o'z harakatlari va qilayotgan ishlarining oqibatlarini oldindan ko'ra-bila oladigan ongli jonzot sifatida ko'riladi. Tabiat bilan tanishtirish bilimlar mazmuni turli xil tirik organizmlar, ularning tabiat bilan tanishtirish tarafdin umumiylik g'oyasini o'z ichiga oladi. Dasturlarda tabiatning ma'lum tizimda tuzilishi g'oyasi alohida olingan tirik organizm darajasida, hayot kechirish muhiti va o'zaro bir biri bilan aloqalari, organizmlar tizimi darajasida aks ettirilgan. Bu hol o'z navbatida tirik organizm cho'l, suv havzalari, dala, adir, tepaliklar kabi hayot kechirish bilan bog'liq bo'lgan o'zaro aloqalari bo'yicha eng elementar tasavvurning shakllanishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan o'zlashtirilgan tabiat bilan tanishtirish bilimlar kelgusida maktablarda olinadigan tabiat bilan tanishtirish ta'lim uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan dasturlarga bolalarning qabul qilish qobiliyatini va ularning o'ziga xosligini hisobga olgan holda o'zlashtirishlari qulay bo'lgan bilimlar tanlab olinadi. Maktabgacha yoshdagi kichik guruh bolalari tabiat ob'ektlari to'g'risidagi umumiy tasavvurlarni o'zlashtirish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Ular jonivorlar, o'simliklarning faqatgina alohida olingan, yaqqol ko'zga tashlanadigan xususiyatlarini ko'radilar. Shuning uchun bolalarni ko'proq yaqin atrofda joylashgan, tez-tez uchrab turadigan tabiat ob'ektlari bilan yaqindan tanishtirib borish, ularni kuzatish vaqtida esa iloji boricha ko'proq belgilarni ko'rsatib borish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar endigina tabiatdagi ba'zi bir o'zaro bog'liqliklarni kuzata boshlaydilar. Masalan: Yomg'ir yog'moqda – yerda ko'lmaklar paydo bo'ldi. Quyosh - ko'lmak - suvsiz ko'lmak. Karam - qurtchumchuq. Qurbaqa - laylak – burgut. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'rta guruhi ob'ektlar bo'yicha aniq tasavvurlarni o'zlashtirishlari mumkin, shuning uchun dastur ob'ektlar to'g'risidagi bilimlarni chuqurroq, ya'ni ko'proq belgilar, jonivorlar va o'simliklarning yashash tarzi, ularni parvarish qilish to'g'risida to'liqroq ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. O'rta guruh bolalari o'zaro aloqalarning turlari, xilma-xil mohiyatga ega bo'lgan morfo-funksional, vaqtinchalik, sabab va oqibat kabi holatlarni ko'zdan kechiradilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning

katta guruhlarida, bolalarning qabul qilish imkoniyatlari borgan sari o'sib borayotganligini hisobga olgan holda predmet, tushuncha yoki umumlashtirilgan tasavvur darajasidagi bilimlarni o'z ichiga olgan. Bu yoshdagi bolalar "baliq", "qush" jonivorlar bilan tanishadilar. Baliq - bu jonivor. U suvda yashashga moslashgan, shuning uchun uning tuzilishi yassi, gavdasi yaltiroq tangachalar bilan qoplangan va silliq. Baliq jabralari yordamida nafas oladi, suzgichlari yordamida suzadi. Baliq ikra sifatidagi tuxumlarni qo'yadi, ba'zilar esa kichik baliqchalarni dunyoga keltiradilar. Undan so'ng tarbiyachi qushning rasmini ko'rsatadi. "Qushlar - ham jonivorlar hisoblanadi. Ularning ba'zilar suvda hayot kechiradi (g'oz, o'rdak, oqqush), ba'zilar daraxtlarda yashaydi (qaldirg'och) ba'zilar quruqlikda yashaydi (qarg'a, mayna). Qushning gavdasi momiq patlar bilan qoplangan, u xuddi odam singari o'pkasi yordamida nafas oladi. Bir xil qushlar yaxshi uchadilar, bir xil qushlar esa panjalari orasida biriktiruvchi pardalari bo'lganligi sababli suvda yaxshi suzadilar. Tarbiyachi uzun tirnoqli, suzadigan va suzmaydigan qushlarning rasmlarini ko'rsatadi. Undan so'ng, qushlar tuxum qo'yadilar, tuxumdan esa ularning bolalari - jo'jalar chiqadi deb tushuntiradi". Katta yoshdagi bolalar ancha murakkab bo'lgan aloqalarnigina emas, balki mazmuniga qarab (genetik, sabab, zamon, makon va boshqalar) butun zanjirli aloqalarni o'zlashtira oladilar. Bu hol o'z navbatida rejaga tabiat bilan tanishtirish sistemalar, ularning tarkibi, o'simliklar, jonivorlar va insonning o'zaro aloqalari to'g'risidagi ma'lumotni kiritishga imkon yaratadi. Tabiat bilan tanishtirish bilimlar tizimini o'zlashtirish o'z navbatida asta-sekinlik bilan bilib borish (qabul qilish) anchagina murakkab usullarni tushunish, ko'rgazmali harakatli usullardan, mavhum, ya'ni mantiq orqali sezishga o'tishni ta'minlaydi. Bolani faol bilish pozitsiyasiga qo'yish o'z navbatida boladagi bu qobiliyatni rivojlantirishga, qiziqishni oshirishga hamda mustaqil fikr yuritish imkoniyatini yuzaga keltiradi. Tabiat bilan tanishtirish bilimlarning bola tomonidan o'zlashtirilishi tabiatga nisbatan estetik munosabatda bo'lish, bolada shodlik, qoniqish, zavq-shavq uyg'ota olishga o'rgatadi. Tabiat bilan tanishtirish bilimni bolalar tomonidan o'zlashtirishning xarakterli natijasi, ularda o'zini o'rab turgan olamga yordam berish, rahm-shavqat, achinish, havotirlik, o'zi va boshqalarning hayot kechirishiga javobgarlik hissini uyg'otish, tabiatga nisbatan insoniy munosabatda bo'lishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. L.Mirjalolova va boshq. "Mashg'ulotlarni o'tkazish texnologiyalari" moduli bo'yicha o'quv -uslubiy majmua. T.: 2017
2. R.J.Ishmuhammedov va boshq. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.T.: "Nihol" nashriyoti, 2016.
3. Z.A. Raxmonqulova va boshq. Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof muhit bilan tanishtirish. T.: 2015.